

9. Griffiths, M.D. Internet «addiction»: an issue for clinical psychology? // Clin. Psychology Forum. - 1996. — N 5. — P. 97:32-3.
10. Goldberg I. Internet addiction disorder // CyberPsychol. Behavior. - 1996. - Vol.3, N 4. - P. 403-412.
11. Hall A., Parsons J. Internet Addiction: Student case study using best practices in cognitive behavior therapy // Journal of Mental Health Counseling. - 2001. - Vol 23, N 4. -P. 312-327.
12. Kandell J. J. Internet addiction on a college campus: The vulnerability of college students //CyberPsychol. Behavior.- 1998.-Vol.3, N2.-P. 1:11-17.
13. Kelly P. Human Identity Part 1: Who are you? / Netropolitan life. E- lecture from the University course about the net. - 1997. — 78 p.
14. Young K. S. Caught in the Net. How to Recognize the signs of Internet Addiction — And a Winning strategy for Recovery. - New York: John Wiley and Sons, Inc., 1998. - 55 p.

Н. І. Жигайло

ГЕНЕТИЧНА ТЕОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І ЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АКАДЕМІКА С.Д. МАКСИМЕНКА

Анотація

Стаття присвячена проблемі генетико-психологічного погляду на особистість. Особистість представлено як складну відкриту систему, що саморозвивається. Автором зацентовано, що розвиток особистості полягає в організації та інтегруванні людиною свого внутрішнього світу. Це є шлях до себе, шлях самопізнання й самоусвідомлення, самоздійснення.

Ключові слова: особистість, генетико-психологічна теорія, відкрита система, саморозвиток, онтогенез, філогенез, нужда.

Аннотация

Статья посвящена проблеме генетико-психологической точки зрения на личность. Личность представлено как сложную открытую систему, саморазвивающуюся. Автором акцентировано, что развитие личности заключается в организации и интегрировании человеком своего внутреннего мира. Это путь к себе, путь самопознания и самосознания.

Ключевые слова: личность, генетико-психологическая теория, открытая система, саморазвитие, онтогенез, филогенез, нужда.

Постановка проблеми. Видатний вчений сучасності, доктор психологічних наук, професор, академік НАПН України, директор Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, декан медико-психологічного факультету Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця, дійсний член Міжнародної Ради психологів (США), закордонний член Російської академії освіти, дійсний член Європейської академії природничих наук - Сергій Дмитрович Максименко своєю науковою діяльністю вносить

великий вклад у розвиток вітчизняної і світової науки. Він автор понад 26 монографій, більш ніж 540 наукових праць, автор першого в Україні підручника «Психологія особистості» та підручників для вищої школи – «Загальна психологія», «Експериментальна психологія», «Військова психологія», «Генетична психологія», «Медична психологія», «Патопсихологія» та ін. Відомий світові у галузі загальної, генетичної, медичної, вікової та педагогічної психології. Формуючі та діагностичні методи, розроблені академіком С.Д. Максименком, занесено до Європейського банку дослідницьких процедур в галузі лонгітюдних досліджень при Інституті Макса Планка (м. Мюнхен). Як член Міжнародної Ради психологів, С.Д. Максименко є координатором досліджень щодо розроблення та використання експериментальних методів у сфері навчання та розвитку особистості. На основі циклу теоретико-експериментальних робіт та генетико-моделюючого методу під керівництвом С.Д. Максименка створена наукова школа генетичної психології.

За вченням С.Д.Максименка, особистість є складною системою, що саморозвивається, яка сама моделює і реалізує власну генезу. Розвиток особистості є визначальним і випереджальним відносно окремих психічних структур і механізмів. Лише дослідження розвитку цілісної особистості може пояснити особливості розвитку її частин, і аж ніяк не навпаки. Розвиток особистості полягає в організації та інтегруванні людиною свого внутрішнього світу. Це є шлях до себе, шлях самопізнання й самоусвідомлення.

Вчений вважає, що особистість створюється (в тому сенсі, що вона – є твір) двома іншими, люблячими особистостями, і як така вона є постійним продовженням і довічним рухом-розвитком людського духу, культури, цивілізації. Так довічне існування особистості при „конечності” життя окремої людини виводить в дуже актуальну площину – проблему часу. Його дійсними вимірами є соціальне не дослідженими в психології. Між тим, воно є неоднорідним і біологічне в людині. Співвідношення цих двох феноменів також виявляється змінним: вихідна одиниця будь-якого соціального – взаємодія – визначає початок руху нової особистості. Соціальне стає біологічним, і це є

кардинальний момент у світлі якого і соціалізація, і виховання є процесами обов'язковими. Дослідження особистості, як саморуху унікальної цілісності не може бути достатнім, якщо не вирішується проблема вихідних рушійних сил цього довічного і водночас такого короткого плину.

Що ж є цією силою? На думку С.Д.Максименка, нею є нужда. Це особливе універсальне енергетично-інформаційне утворення, що є носієм і чинником соціальної життєвої сили людини. Її основі суперечлива єдність могутніх біосоціальних процесів, яка „запліднює” собою і визначає нескінчений рух людського життя у Всесвіті. Енергетичний й інформаційне сплавляється в єдність в нужді, чим забезпечує не просто рух, але і розвиток.

Особистість існує як цілісна структура, що забезпечує реалізацію функції саморозвитку, саморуху. Отже, як з'являється дана функція? Всебічний поглиблений аналіз людського існування, а також численних теоретичних уявлень про нього дозволяє нам визначитись в цьому аспекті: виток саморозвитку (а отже, і особистості в цілому) є нужда як енергетично-інформаційна сутнісна якість, що забезпечує експансію життя в онто- і філогенезі. Нужда виступає як єдина вихідна інтенційна сила, діяльність якої "запускає" складну систему "особистість" і забезпечує її розвиток як саморозвиток. Вона, ця сила, є унікальним носієм динаміки життя, зокрема, життя людини. Нужда породжує не просто існування, і не просто онтогенез; саме нужда зумовлює унікальне явище життя і його розвитку: еволюція життя виявляється спрямованою, і спрямована вона в бік постійного ускладнення і прогресу. Таким чином, нужда визначає наявність в біологічній еволюції детермінанти: розвиток виявляється детермінованим не наявним рівнем морфологічної, анатомічної будови чи функціонування.

Генетична психологія Максименка С.Д. досліджує особистість в її реальному саморусі і тим самим долає проблему редукціонізму та „елементності” підходу, відкриває цікавий і невідомий аспект існування особистості. Генетико-моделюючий метод дозволяє виявляти дійсні

психологічні механізми становлення цілісної особистості та її окремих структурно-функціональних одиниць.

В своїх наукових працях вчений відповідає на ключові питання: „З чого починається життя?“, „Що конститує саме по собі життя людини?“ „Що є механізмом розвитку особистості?“

На думку вченого, особистісний розвиток здійснюється виключно в площині активної діяльній взаємодії людини з оточуючим світом. Розв'язання цієї суперечності полягає в одночасному "утриманні" цих двох ліній розвитку. Людина, яка зосереджується на собі, відсторонюючись від світу, є дисгармонійною особистістю, а її розвиток деформується. Але людина, не здатна до глибокої рефлексії і саморегуляції, теж є дисгармонійно-поверховою, безвідповідальною і неперспективною. Адже така позиція зумовлює недостатність саморегуляції та кризу відповідальності. Врешті-решт уся особистість може бути зведена лише до зовнішніх виявів, являючи собою простий набір соціальних ролей-масок.

Для нас важливо зупинитися на проблемі прогнозування психічного розвитку, яка є, з одного боку, складовою предмета генетичної психології, а з іншого – системоутворюючим чинником психічного буття особистості. Останнє є, звісно, абстракцією, оскільки людина майже ніколи не прогнозує власний розвиток. Насправді вона прогнозує дещо інше – досягнення, життєві ситуації, умови існування з іншими людьми, особливості життя своїх дітей тощо. Це можна назвати "метапрогнозуванням" .

Визначення того факту, що прогнозування є обов'язково притаманним і всезагальним чинником життя особистості, є дуже важливим для постановки проблеми і завдань прогнозування психічного розвитку індивіда. З одного боку, слід досліджувати саме явище прогнозування як функцію особистості. З іншого боку, ми маємо врахувати, що побудова прогнозу розвитку особистості обов'язково має ґрунтуватися на тому, що й сама особистість прогнозує своє життя. У будь-якому разі, "метапрогнозування" особистістю власного життєвого шляху повинне бути одним із центральних предметів діагностики під час

розв'язання завдань прогнозу розвитку в межах генетичної психології. Така думка дещо змінює центральний аспект проблеми - прогнозуватися має життєвий шлях, і лише у його контексті – розвиток. Але так буде тільки на тих етапах становлення особистості, коли вона сама може визначити цей шлях. Прогнозування розвитку в дитячому віці повинне мати, у зв'язку з цим, суттєві відмінності. Тут воно буде специфічним проектуванням об'єктивації, експлікації різноманітних можливостей, зокрема й анатомо-фізіологічних задатків індивіда.

Предметом прогнозування може бути тільки цілісна особистість, і аж ніяк не окремі її елементи. Будь-яку здібність ніколи не можна прогнозувати саму по собі. Здібність існує поруч із особистісними структурами, серед яких найважливішими є такі, що не мають поки що чіткої верифікованості в науковій психології. Ми маємо на увазі душевні якості людини. Добре відомі процеси компенсації і надкомпенсації зовсім неможливо пояснити, якщо базуватися тільки на здібностях. Ми маємо виходити із загального прагнення будь-якої особистості до повноцінного соціального існування. І лише в цьому контексті можна зрозуміти і прогнозувати взаємодію здібностей. Відоме у віковій психології явище переструктуризації здібностей у старшому шкільному віці пояснюється не лише прагненням до соціальної повноцінності та тим, що майбутнє стає у цьому віці своєрідним "афективним центром" особистості, як це помітила Л.Божович. Річ у тім, що в даному віці вперше домінуючу роль починають відігравати, власне, душевні якості самих дітей, а також оточуючих їх людей. Виявляється, що це може кардинально змінити здібності особистості.

Ми виходимо із положень підходу академіка С. Д. Максименка [5; 6; 7], що генетична психологія ґрунтується на тих логіко-методологічних засадах, коли дійсне пізнання і розуміння об'єкта дослідження можливе лише за умови простеження виникнення і становлення даного об'єкта. Тож, з генетичної точки зору, для того, щоб зрозуміти, що таке особистість, треба пояснити і показати процес її становлення, визначити, яким чином і в результаті дії яких саме закономірностей і механізмів виникає і розвивається особистість як цілісність.

На перший погляд, в психології приділялася і приділяється більш ніж достатня увага дослідженню проблеми розвитку особистості [1; 2; 3; 4]. Проте це дійсно лише на перший погляд... Ретельний аналіз великого масиву літератури засвідчує, що в абсолютній більшості випадків завдання вивчення розвитку особистості конкретизується і реалізується як вивчення розвитку окремих психічних явищ або їх групи. Мета ж розуміння психологічної сутності особистості через осягнення шляхів і механізмів її становлення взагалі навіть не ставиться. Важливо зазначити, що психологія не має теорії розвитку цілісної особистості через один суттєвий момент: втрачена "третя складова" розвитку, а саме – саморозвиток. Генетико-моделюючий метод С. Д. Максименка включає принцип саморозвитку, тож подальший наш аналіз буде здійснюватися саме в межах даного методу.

На думку С. Д. Максименка всебічний поглиблений аналіз людського існування, а також численних теоретичних уявлень про нього дозволяє нам визначитись в цьому аспекті: виток саморозвитку (а отже, і особистості в цілому) є нужда як енергетично-інформаційна сутнісна якість, що забезпечує експансію життя в онто- і філогенезі. Нужда виступає як єдина вихідна інтенційна сила, діяльність якої "запускає" складну систему "особистість" і забезпечує її розвиток як саморозвиток. Вона, ця сила, є унікальним носієм динаміки життя, зокрема, життя людини. Нужда породжує не просто існування, і не просто онтогенез; саме нужда зумовлює унікальне явище життя і його розвитку: еволюція життя виявляється спрямованою, і спрямована вона в бік постійного ускладнення і прогресу. Таким чином, нужда визначає наявність в біологічній еволюції детермінанти: розвиток виявляється детермінованим не наявним рівнем морфологічної, анатомічної будови чи функціонування, детермінований майбутнім – це рух до ускладнення. Дане явище отримало в сучасній науці назву "ортогенез". Нужда в такому її розумінні є джерелом існування і розвитку будь-якої живої істоти, а не лише людини. Однак нам уявляється, що за своєю власною природою нужда є динамічною і відкритою до самозмін. Тому вона здатна модифікуватися в межах систем, де вона діє, і ця

модифікація породжує нові, більш складні функції і, відповідно, структури, що покликані їх реалізувати. Самозміна і здатність еволюціонувати означає, що нужда рослини, тварини і нужда людини – це єдиний за глибинною природою енергетично-інформаційний носій, але ті зміни, які він отримав, знаходячись в межах окремої ланки життя (наприклад, рослинної), призводять до того, що подальша її дія, подальше всезагальне її існування вимагає і з необхідністю породжує більш складні системи, які її реалізують.

Особистість, як вже зазначалося, академік С. Д. Максименко розглядає як складну відкриту систему, що саморозвивається. Напряму розвитку особистості (філо- і онтогенез) не відрізняється сутнісно від загального напряму еволюції – ускладнення, диференційованість, домінування розвитку внутрішнього порівняно з зовнішнім, саморегуляція, інтегрованість.

Ознаками розвитку особистості слід вважати, **по-перше**, відсутність жорсткої віднесеності до якогось заздальгідь визначеного масштабу, критерію, зразку, еталону; **по-друге**, наступність, тобто обумовленість попередніми стадіями розвитку; **по-третє**, цілісність, коли система розвивається в цілому і це випереджає розвиток окремих частин, і, **по-четверте**, універсальність розвитку людських потенцій, яке є самоціллю.

Розвиток особистості полягає в організації та інтегруванні людиною свого внутрішнього світу. Це є шлях до себе, шлях самопізнання й самоусвідомлення. Власне кажучи, психічний розвиток тільки тоді стає розвитком особистості, коли він починає являти собою рефлексію людиною власного досвіду. З цього моменту людина сама визначає напрями власного розвитку, контролює його і несе за нього відповідальність. Це є те, що в сучасній психології називають саморозвитком.

Розглянемо тепер лінію розвитку інтеграції особистості за висновками академіка С.Д.Максименка. Прогресивні зміни системи взаємозв'язків людини із зовнішнім світом призводять до того, що особистість перетворюється на суб'єкта не лише власної поведінки, а й власного внутрішнього світу, тобто себе самої. Перетворення людини в суб'єкта власного життя і власного становлення

означає певне подвоєння процесу розвитку. Адже виникає управління і контроль з боку самого індивіда за розвивальними процесами і механізмами. Саморозвиток притаманний зрілій, інтегрованій особистості. Що ж являє собою цей рух? Важливою складовою лінії інтеграції є розширення усвідомлення, тобто наближення до збалансованого і цілісного внутрішнього світу особистості. Традиційно початок онтогенезу особистості пов'язується з фізичним народженням людини, хоча в цьому випадку, принаймні, вітчизняна психологія оговорювала тезу: "особистістю не народжуються – особистістю стають". Однак нам здається, що цей момент, насправді, не можна вважати відпочатковим, оскільки в цьому випадку розривається первісна біосоціальна єдність нужди як фактору збереження дійсної наступності в існуванні особистості як представника роду "людина".

Першим етапом онтогенезу особистості ми вважаємо особливу соціальну ситуацію взаємодії двох люблячих осіб протилежної статі, яка спрямована, у кінцевому рахунку, на створення власного продовження кожного з учасників – появу нової людської істоти. Ці взаємовідносини є абсолютно унікальними і невідтворюваними в принципі. Любовні стосунки являють собою найбільш яскравий і повний вияв нужди як всезагальної генетичної "одиниці" існування людської істоти. Це – унікальний випадок її опредметнення, що співпадає в часі у двох осіб. В любовних стосунках найбільш відверто, глибоко і яскраво відображаються всі сутнісні ознаки особистості, її життєві смисли і цінності; відбувається мобілізація і активація всіх сфер, в тому числі і власне організмичної. Саме тут складаються оптимальні умови самовияву, і, водночас, вияву всіх тих глибин і пластів людської культури, накопиченої поколіннями, носіями якої є кожна з цих люблячих одна одну істот. Вияву – і втілення. Тут зароджується прагнення, задум і формується образ майбутнього існування результату та органічного продовження любові – унікального створіння (твору), яким є майбутня особистість.

Другим етапом онтогенезу є, власне, запліднення. Ми вже бачимо, що це не є виключно біологічний, натуральний процес, адже він укорінений у

попередньому, соціальному взаємовідношенні і через нього, – взагалі у всіх поколіннях, в історії як такий. Сам процес запліднення є цікавою моделлю для розуміння різних рівнів взаємодії. Адже він, власне, і являє собою взаємодію (тобто – соціальне) на рівні клітин. Взаємодіють дві "одиниці" життя, чоловіча і жіноча. При цьому, процес запліднення – чи не єдиний в природі акт взаємодії "чистих" одиниць (адже ми звикли, що "одиниця" – це обов'язково щось абстрактне, не існуюче в дійсності як факт). Взаємодія викликана і спрямована нуждою кожної з люблячих особистостей, адже ні "одиниця" чоловіча, ні "одиниця" жіноча самі по собі не дадуть продовження, вони повинні стати одним. Таким чином, два перших етапи проходять "під знаком" взаємодії, спрямованої на народження твору.

Третій етап являє собою процес ембріогенезу (пренатальний розвитку, який включає в себе дві фази – розвиток ембріона і плоду. На цьому етапі відбуваються суттєві зміни, і зовсім недаремно він продовжується досить довгий час. Нужда вперше тут з'являється у своїй новій, індивідуальній формі. Її прояв знаменує початок саморозвитку нової укремленої живої істоти. Психологія в останні роки досить багато уваги приділяє дослідженню пренатального розвитку людської дитини (головним чином, йдеться про зарубіжні емпіричні роботи). Факти, отримані в цих дослідженнях, засвідчують, в цілому, що психічні функції з'являються у людини вже у внутріутробному періоді (сенсорні, емоційні, зачатки поведінкових реакцій).

Описані етапи онтогенезу являють собою процес взаємодії філогенії і онтогенії, і специфічного переходу першої в другу завдяки нужді. Це є початок особистості (у формі індивіда), механізми якого пов'язані з функціонуванням нужди як вихідної сили, що зумовлює з'єднання спадковості і взаємодії. Соціальне є первинним, а отже первинною є й психіка (адже соціальне завжди є продуктом психічного). Таким чином, ми не можемо говорити про виникнення особистості як про окремий акт: вона має глибокі витoki в філогенії і спадковості, які передаються через любовну взаємодію батьківської пари. Крім того, особистість "проходить" ряд специфічних взаємодій і метаморфоз під час

пренатального розвитку. Тому вона "починається" задовго до фізичного народження, і тому вже новонароджена дитина обов'язково має певну історію свого існування і розвитку. І, головне, це є людська дитина (особистість) відпочатково: світ культури є об'єктом її взаємодії вже в пренатальному періоді, а, водночас, сама вона є об'єктом впливу цього світу вже на перших двох етапах онтогенезу. Вона, власне, й започатковується як твір людських нужд, людей.

Даний етап онтогенезу продовжується до підліткового віку. В підлітковому віці знову виявляється цілісність нужди в унікальній дивовижній синхронізації біологічного і соціального. Статеве дозрівання означає "вихід" особистості на сутнісний етап розвитку – готовність до власного продовження: через любовні стосунки з іншою людиною нужда тепер може опредметнитися в твір – інший організм – і продовжитися. Ця кардинальна готовність, виявляється, існує в єдиному ансамблі з бурхливим психосоціальним розвитком: поява розвиненої самосвідомості, засвоєння соціальних ролей, готовність до життєвого самовизначення, наявність перспективних життєвих планів – далеко не повний перелік сутнісних психологічних новоутворень вікового періоду розвитку, що співпадає соціально в західній культурі з навчанням дитини в середніх і старших класах (підлітковий і ранній юнацький вік – в понятійному тезаурусі вітчизняної науки). Особистість у дійсному сенсі стає суб'єктом власного життя. Даний етап виявляється настільки важливим, що ми розглянемо підлітковий і ранній юнацький вік більш детально і спробуємо це зробити з точки зору генетико-психологічної.

Тим більше, що подальший розвиток особистості, зазначає академік С. Д. Максименко, не вважаємо онтогенезом в дійсному сенсі слова. Людина сама визначає подальший рух, виникає цікавий "діалог" особистості і нужди, яка лише зрілою людиною усвідомлюється як така. І це вже – не онтогенез, а власний життєвий шлях і становлення і здійснення себе.

Механізми зародження, становлення, здійснення особистості нарізно не існують, вони взаємопов'язані, визначають один одного. Так у процесі здійснення відбуваються зародження нових елементів особистості. У процесі

становлення вони зміцнюються, набувають сили і сприяють її здійсненню на більш високому рівні. Початок одного є продовженням другого, а кінець одного є початком наступного психологічного механізму розвитку особистості.

Генетико-психологічний погляд на особистість видатного українського психолога С.Д.Максименка означає розуміння особистості як унікальної цілісності, що саморозвивається, саморегулюється і є носієм довічного вселюдського духу, суб'єктом життєдіяльності.

Summary

The article deals with genetic and psychological view of personality. Personality is presented as a complex open system subject that self-developing. The author zaktsentovano that personal development is the organization and integration of man's inner world. This is a way for himself, the way of self-knowledge and self-awareness.

Key words: *personality, genetic and psychological theory, open system, self-development, ontogeny, phylogeny, neediness.*

Список використаних джерел

1. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе // Психология развития. – СПб: Питер, 2001.
2. Выготский Л. С. Исторический смысл психологического кризиса // Собр. соч. – М.: Педагогика, 1982.
3. Костюк Г. С. Принципы развития в психологии // Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1969.
4. Лосев А. Ф. Диалектика мифа. – В кн.. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991.
5. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості: Наук. моногр. – К.: КММ, 2006. – 255 с.
6. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогені: [В 2 т.]. – К.: Форум, 2002.
7. Максименко С. Д. Основи генетичної психології. – К.: НПУ Перспектива, 1998. –320 с.
8. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. - М.: Наука, 1972.
9. Юнг К.- Г. Структура психики и процесс индивидуации. - М.: Наука, 1996.